

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування закладу вищої освіти)

Факультет історії та філософії

(повне найменування факультету)

Кафедра культурології

(повна назва кафедри)

К в а л і ф і к а ц і й н а р о б о т а

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавра»

«Українські обереги як феномен народної культури»
«Ukrainian amulets as a folk culture phenomenon»

Виконала: здобувачка денної форми навчання
спеціальності 034 Культурологія
Кузнець Дарія Євгеніївна

Керівник к.філос.н., доц. Сумченко І.В. _____

Рецензент к.філос.н., доц. Ковальова Н.І.

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри
№ ____ від ____ . ____ . 20 ____ р.

Захищено на засіданні ЕК № ____
протокол № __ від ____ . ____ . 20 ____ р.
Оцінка ____ / ____ / ____
(за національною шкалою/шкалою ECTS/ бали)

Завідувач(ка) кафедри

Голова ЕК

(підпис)

(прізвище, ім'я)

(підпис)

(прізвище, ім'я)

Одеса 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ОБЕРЕГИ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ: ТЕОРЕТИЧНІ	
ЗАСАДИ.....	6
1.1. Визначення поняття «оберіг».....	6
1.2. Класифікація оберегів в українській культурі.....	8
РОЗДІЛ 2. ОБЕРЕГИ В ПОБУТІ ТА ТРАДИЦІЯХ УКРАЇНСЬКОЇ	
РОДИНИ.....	14
2.1. Обереги в архітектурі та інтер'єрі: хата як символ охорони.....	14
2.2. Рушник як оберіг (символіка, функції, традиції).....	19
2.3. Вишиванка: не тільки одяг, а й оберіг.....	25
2.4. Ікона як оберіг у домогосподарствах.....	30
РОЗДІЛ 3. ОБЕРЕГИ В УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ТРАДИЦІЯХ....	36
3.1. Обереги в армії: історія використання.....	36
3.2. Народні обереги у військовій культурі: роль символів захисту.....	41
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Українська культура завжди вирізнялася багатством традицій, символів та обрядів, які формувалися протягом століть. Одним із ключових елементів народної культури є обереги – символічні предмети, покликані захищати людину, її дім та сім'ю від злих сил, хвороб і негараздів. Обереги уособлюють зв'язок людини з природою, предками та духовним світом. Вони не лише виконували захисну функцію, а й несли в собі глибокий символізм, що відображав світогляд, вірування та цінності українського народу. У сучасному світі, коли традиції часто втрачають свою автентичність, звернення до теми оберегів є важливим для збереження культурної спадщини та національної ідентичності.

Обереги, будучи частиною народної творчості, розкривають особливості українського етносу, його світогляд та естетичні уподобання. Їх дослідження дозволяє не лише глибше зрозуміти минуле, а й інтегрувати традиційні елементи у сучасну культуру, підкреслюючи її самобутність. Вивчення оберегів також сприяє відродженню народних ремесел і поглибленню знань про духовні основи українського суспільства.

Наукова актуальність дослідження теми українських оберегів як феномену народної культури зумовлена необхідністю збереження духовного багатства та традицій, що є невід'ємною частиною національної самобутності. У час глобалізації, коли культурні межі стають розмитими, важливо зберігати елементи, які допомагають українцям усвідомлювати своє коріння та унікальність.

Метою дослідження є аналіз українських оберегів як феномену народної культури, виявлення їхнього символічного значення, функцій та ролі у формуванні духовної та культурної спадщини українського народу.

Завдання дослідження:

- Дослідити історичні передумови виникнення українських оберегів та їх еволюцію.
- Визначити основні види оберегів та їх характерні особливості.
- Розкрити символіку українських оберегів і їхнє значення у традиційній культурі.
- Охарактеризувати функції оберегів у побуті, обрядах та духовному житті українців.
- Проаналізувати роль оберегів у сучасній культурі та їх вплив на відродження народних традицій.
- Сприяти збереженню та популяризації знань про обереги як частину культурної спадщини України.

Об'єкт дослідження: українські обереги як елемент народної культури.

Предмет дослідження: символіка, функції та роль оберегів у традиційній та сучасній українській культурі.

Огляд опрацьованих джерел та літератури: значний і цінний матеріал, який стосується вишивки українських рушників, знаходимо у працях таких дослідників: Білан М. С., Селівачов М. Р., Мельничука Ю., І. Никорак О., Т. Кари-Васильєвої, Р. Захарчук-Чугай та ін.

Наприкінці ХХ століття явища традиційної культури, міфології та релігії, пов'язані з апотропеїчною функцією мови, знову викликали підвищений інтерес серед науковців. Українські дослідники почали вивчати обереги у контексті демонології, впливу християнства на формування народного світогляду (С. Парсамов, О. Поріцька), а також при аналізі фольклорної мови, української лексики та фразеології (В. Баденкова, В. Білоусенко, С. Богдан, М. Жуйкова, В. Конобродська, Г. Кузь, О. Лабащук, В. Мойсієнко, О. Остроушко, Н. Хобзей, О. Юдін).

Питання прикрашання рослинами досліджували такі науковці, як М. Максимович, Ф. Вовк, В. Шухевич, О. Воропай, С. Килимник, Н. Здоровега, В. Борисенко, О. Курочкін та інші. Рідше цю тему висвітлювали мистецтвознавці,

серед яких варто згадати О. Найдена та Г. Стельмашук. У контексті фольклористики проблему розглядали Е. Гаврилюк і В. Голобородько. Оздоблення квітами в українських традиціях стало предметом уваги флористів М. Табунщикова, Г. Корнієнко та І. Добруцького. Дослідження рослинних мотивів у пластичних видах народного мистецтва проводили О. Найден, М. Селівачов і С. Китова. Теоретичну базу для вивчення символіки квітчання заклали праці К. Сосенка та О. Найдена.

Етнографічні й культурологічні аспекти побутового життя українців висвітлюються у роботах таких дослідників, як А. Байбурін, А. Данилюк, Д. Зеленін, Г. Лозко, І. Огієнко, М. Попович, Б. Рибаків, М. Сергєєв, Т. Ців'ян, О. Шахматов, В. Шейко та інших.

В українській мистецтвознавчій науці до теми особистих предметів-оберегів зверталось багато вчених. Олександра Воропай у своєму етнографічному нарисі «Звичаї нашого народу» наголошує на великому охоронному значенні натільних предметів-оберегів. Тенденція звернення до традиційної вишивки знайшла своє висвітлення у мистецтвознавчих працях О. Гасюк та Т. Кари-Васильєвої. Марія Чумарна у книзі «Код української вишивки» розглядає вишиту сорочку не як прикрасу, а як потужний оберіг. Відомості про нагрудні і поясні підвіски, амулети, жіночі та чоловічі прикраси-обереги подані у працях А. Успенської, В. Сєдова, Є. Рябініна.

Структура роботи відбиває поставлені перед дослідженням цілі та завдання. Загальний обсяг роботи становить 63 сторінок, з яких основним текстом є 45 сторінок. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів та підрозділів, висновків, списку використаної літератури та джерел (46 позицій).

Методи дослідження: у дослідженні використано історико-культурний метод для аналізу розвитку українських оберегів, символологічний метод для вивчення їхнього значення, компаративний метод для порівняння з іншими культурними традиціями, а також описовий метод для характеристики видів оберегів та їх функцій у народній культурі.

РОЗДІЛ 1. ОБЕРЕГИ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

1.1. Визначення поняття «оберіг»

Обереги є частиною дорогоцінної культурної спадщини українського народу. Завдяки своїй надприродній здатності захищати від лиха, приносити добробут, мир, любов і навіть зцілення, обереги набули величезної популярності в народі. З давніх-давен обереги використовували в побуті, на одязі та прикрасах. Наприклад, підкови вішали над входом до будинку, квіти та візерунки, що мали особливе значення, малювали на печах і стінах, а пучки різних трав сушили на горищі. Вважалося, що ці предмети просякнуті силою природного світла [17, с. 75].

Старі хати в різних куточках України є унікальними місцями, де збереглися традиційні українські ремесла, пов'язані з виготовленням оберегів, такі як вишивка, ткацтво, гончарство, писанкарство, ковальство, лозоплетіння та столярство. Вишиті сорочки та рушники також були народними оберегами, а їхнє оздоблення завжди мало особливе значення.

Дівчата носили різнокольорові намиста, гірлянди та очіпки не лише для краси, а й для захисту, добрих справ та щасливої долі. Козаки часто брали з собою в похід стрічки та хустки, прикрашені орнаментом, або полотняні торбинки, вишиті їхніми матерями, сестрами чи коханими дружинами, де вони зберігали землю рідної землі.

Пізніше християни почали використовувати освячені ікони та хрестики як традиційні українські обереги.

Оберіг – це символ нашого прадавнього захисту і знак віри у вищий притулок. Вишиті рушники, сорочки, писанки, ляльки-мотанки, гірлянди, калина, верба та лелеки. Україна без них немислима. З цих символів починається Батьківщина для кожного.

Поняття «оберіг» має глибокі корені в українській культурі, тісно пов'язані з міфологічними, релігійними та народними уявленнями про захист,

безпеку й духовний комфорт. В етнокультурному контексті оберег розуміється як предмет, дія, слово чи символ, що наділяється захисними властивостями та виконує функцію захисту людини, її дому, сім'ї або господарства від негативного впливу зовнішніх сил – злих духів, хвороб, недоброзичливості, пристріту чи невдач [35, с. 34 – 39].

Етимологічно слово «оберег» походить від дієслова «оберігати», що означає охороняти, захищати від чогось небажаного чи небезпечного. У слов'янських народів обереги завжди відігравали важливу роль у повсякденному житті, виконуючи не лише охоронну, але й сакральну функцію.

З погляду матеріальної культури, оберег може бути представлений у вигляді конкретного фізичного предмета, наприклад, амулета, талісмана, підкови, ляльки-мотанки, прикраси або іншого артефакту, виготовленого з природних матеріалів (дерева, металу, тканини). Такі обереги часто носили на тілі, зберігали в домівках чи розташовували на території господарства, щоб забезпечити його захист.

У фольклорному й міфологічному аспектах оберег також має нематеріальні форми, як-от слова, молитви, замовляння чи ритуальні дії. Вербальні обереги є особливо поширеними в українській традиції та часто пов'язані з народною магією, символікою мови та вірою у силу слова.

Символічний вимір оберега відображає уявлення про зв'язок людини з природою, всесвітом та духовним світом. Багато оберегів у традиційній культурі базуються на образах тварин, рослин чи небесних тіл, які вважалися носіями позитивної енергії. Наприклад, соняшник символізує тепло та благополуччя, а підкова – удачу й захист від зла [21, с. 32].

Важливим аспектом оберегів є їхній соціокультурний контекст. У давнину виготовлення й використання оберегів було тісно пов'язане з обрядовою практикою: весіллями, хрестинами, святами врожаю тощо. Люди вірили, що оберег може забезпечити успіх, здоров'я чи захист, і цей елемент вірувань зберігається й досі в багатьох традиціях.

Отже, оберег є багатогранним явищем, яке об'єднує матеріальне, духовне та символічне. Це не лише предмет чи дія, а й спосіб взаємодії людини зі світом, який допомагає зберігати рівновагу, створювати відчуття безпеки та підтримувати гармонію між людиною, природою та вищими силами.

1.2. Класифікація оберегів в українській культурі

Класифікація оберегів в українській культурі є складною і багатогранною, оскільки вона відображає не лише різноманітність предметів та практик, а й глибоку взаємодію з духовними, природними і соціальними аспектами життя. Обереги, як сакральні предмети та символи захисту, можна класифікувати за кількома ознаками: за формою, функцією, місцем використання та матеріалом виготовлення.

1. За формою і видом:

- Матеріальні обереги – це фізичні предмети, виготовлені з природних матеріалів (дерево, тканина, метал, глина, солома тощо), які люди носили на собі, зберігали в домівках або розташовували в господарствах. До таких оберегів відносяться підкови, ляльки-мотанки, амулети, прикраси, хрестики, глиняні фігурки та інші. Вони часто мають певну форму, наприклад, лялька у вигляді жінки чи тварини, що символізує родючість і благополуччя.

- Нематеріальні обереги – це вербальні, ритуальні та обрядові практики, що виконують захисну функцію. Наприклад, замовляння, молитви, заклинання, які проголошуються для відвертання зла чи хвороб, є невід'ємною частиною українських оберегових традицій. Такими оберегами також можуть бути певні символічні дії, як-от виготовлення оберегових візерунків на одязі чи предметах побуту.

2. За функцією:

- Обереги для захисту – це найпоширеніша група оберегів, яка спрямована на захист від злих сил, пристріту, хвороб, нещасть, бід. Це можуть

бути різноманітні амулети, наприклад, підкови, які за традицією повісять на двері, або глиняні фігурки, що мають охороняти оселю від нечисті.

- Обереги для родючості і добробуту – обереги, пов'язані з родючістю землі та благополуччям родини. До таких оберегів належать різноманітні предмети, які використовуються в обряді посіву або жінками під час народження дитини. Це можуть бути фігурки-ляльки, зерно, декоративні рослини та символи на одязі, що символізують родючість і процвітання.

- Обереги для здоров'я – такі обереги сприяють збереженню фізичного благополуччя. Це можуть бути спеціальні амулети або талісмани, носіння яких сприяє запобіганню хворобам. Наприклад, хрестики або певні захисні символи на одязі, що вважаються здатними оберігати від недуг.

- Обереги на удачу і благополуччя – ці обереги часто використовуються для привернення удачі, фінансового успіху, процвітання. Такими є талісмани у вигляді підков або монет, які вішали у будинках або носили як амулети.

3. За місцем використання:

- Обереги домашнього вжитку – це предмети, які використовуються для захисту і збереження енергії оселі та її мешканців. Вони можуть бути розташовані в різних частинах дому: на порозі, в кутах кімнат, над дверима або в інших місцях, що мають особливе сакральне значення. Це можуть бути рушники, ляльки-мотанки, підкови, а також образи святих, котрі вважалися охоронцями дому.

- Обереги, пов'язані з обрядовістю – такі обереги використовуються під час певних обрядів, свят та ритуалів. Вони часто виготовляються і використовуються на важливих етапах життя, наприклад, на весіллі, хрестинах або на святі врожаю. Це можуть бути спеціальні обереги, що сприяють удачі, здоров'ю або плодючості під час обрядів.

4. За матеріалом виготовлення:

- Природні обереги – ці обереги виготовляються з матеріалів, що мають особливе сакральне значення в українських традиціях. Це можуть бути обереги з дерева, глини, каміння, соломи чи трав. Такі матеріали часто символізують зв'язок людини з природою і навколишнім світом. Наприклад, ляльки-мотанки виготовляються з льону або соломи, оскільки ці матеріали мають символічне значення для родючості та захисту.

- Металеві обереги – обереги з металу, зокрема з міді чи заліза, мали своєрідний магічний сенс, оскільки метали вважалися матеріалами, які здатні відображати негативну енергію. Підкова, виконана з металу, є одним з найвідоміших оберегів, що має здатність притягувати удачу та захищати від злих сил.

- Тканинні обереги – тканина також є важливим матеріалом для виготовлення оберегів, зокрема для створення ляльок, рушників, вишивок. Вишиванки, в яких використовуються символи захисту, також можуть бути класичним прикладом тканинних оберегів. Окремі вишиті мотиви мають свої символи і можуть виконувати різні функції, наприклад, охороняти від зла чи привертати удачу.

5. За етапом життя:

- Обереги для немовлят – для захисту дітей від злого ока, хвороб та нещасть використовували спеціальні амулети, наприклад, нитяні ляльки, хрестики чи інші маленькі предмети, які носили на дитячому одязі.

- Обереги для молоді та жінок в українській культурі мали глибокий символічний зміст і пов'язувалися з такими важливими аспектами, як родючість, здоров'я, краса та благополуччя. Вони могли бути частиною як повсякденного життя, так і урочистих обрядів, зокрема весільних [44, с. 152].

Одним із найпоширеніших оберегів була вишиванка, яка виконувала не лише декоративну, а й захисну функцію. Орнаменти, нанесені на сорочку, мали сакральне значення та створювалися з вірою в їхню магічну силу. Для забезпечення родючості та жіночого здоров'я часто використовували рослинні

мотиви, такі як квіти, колосся пшениці або виноградна лоза. Ці символи асоціювалися з достатком, життєвою силою і плодючістю.

Іншим важливим елементом був символ дерева життя, який захищав жінку як майбутню матір, даруючи їй силу для народження і виховання дітей. Вишивка розташовувалася на грудях, комірці та рукавах, адже ці частини одягу вважалися ключовими зонами для захисту серця, рук і шиї від недоброзичливого ока. Крім вишиванки, жіночі обереги часто включали прикраси з натуральних матеріалів, таких як бурштин, корали чи мідь. Намисто з коралів, наприклад, вважалося символом краси, жіночності та здоров'я. Особливо цінувалися червоні коралі, які, за народними віруваннями, оберігали від хвороб та поганого впливу [45, с. 143].

До весільних обрядів молоді жінки також могли використовувати стрічки, віночки або пояси, які мали захисну силу та символізували чистоту, цнотливість і духовну силу. Усе це разом формувало систему вірувань і практик, які допомагали жінкам почуватися захищеними, красивими та впевненими у своєму майбутньому.

- Обереги для дому та господарства – до цієї категорії належать обереги, які використовуються для захисту оселі та майна, такі як підкови, ляльки, символи, що тримають негативні впливи на відстані [7].

Оберіг є потужним інструментом, що реалізує духовний потенціал культури. Для українського народу національна символіка стала тим оберегом, завдяки якому він зміг пережити численні спроби асиміляції і зберегти свою самобутність. В умовах сьогодення, коли росія намагається знищити українську державність, мову і культуру, виникає загроза втрати національної ідентичності. Тому питання відродження національної культури набуває особливої актуальності, адже саме від нас залежить збереження нашої спадщини в складних умовах. Кожна культура має свою систему символів, які пов'язані з мисленням, свідомістю, фольклором і мовою, і формуються під впливом історії, духовності та ментальності народу.

Оберіг виникає в процесі пізнання світу людиною і тісно пов'язаний з її світоглядом та життєвим досвідом. Він є важливою частиною культури, виступаючи у вигляді найбільш стиснутого вираження культурних смислів і цінностей, образним втіленням ідей та ідеалів. Обереги виступають в усьому культурному просторі, виражаючи універсальні аспекти людського існування. Національний символізм ґрунтується на міфології, і навіть із появою релігії, філософії та науково-технічного прогресу людина не змогла повністю відмовитись від символізму. В сучасному світі старі символи часто адаптуються, щоб легше передати нові сенси [8].

У тлумаченнях різних словників символ розглядається як різновид знака. Оберіг стає таким, коли він викликає значущу реакцію не на сам об'єкт, який він позначає, а на його значення чи значення в цілому. У перекладі з грецької «символон» означає знак, сигнал, прикмету, що символізує певне значення або з'єднує різні частини в одне ціле.

Вивчення символіки можна простежити з періоду пізнього палеоліту, коли люди вже починали надавати значення сузір'ям, рослинам і тваринам. У неоліті символіка розвивалася далі, а перші релігії та мистецтва активно використовували символи. Розквіт символізму припав на період мисливських і ранніх землеробських племен, які жили на території Південно-Східної Європи, зокрема в Україні. Багато символів мали функцію талісманів і оберегів, що захищали від темних сил [24, с. 133].

Традиційна символіка українців, включаючи державні, релігійні, міфологічні та обрядові символи, є основою народної культури, що утворює її глибину та самобутність. В Україні на особливу увагу заслуговують символи, що успадковані від давніх слов'ян, оскільки вони відображають унікальні риси національної культури. Ці символи відіграють важливу роль у формуванні національної ідентичності, ставши своєрідними «візитними картками» країни.

Отже, обереги в українській культурі є складними та багатограними елементами, які відображають віру в магічну силу предметів і символів. Вони

виконують різноманітні функції: захист від злих сил, підтримка здоров'я, забезпечення благополуччя, удачі та родючості, що є відображенням важливих аспектів життя людини в традиційному суспільстві.

РОЗДІЛ 2. ОБЕРЕГИ В ПОБУТІ ТА ТРАДИЦІЯХ УКРАЇНСЬКОЇ РОДИНИ

2.1. Обереги в архітектурі та інтер'єрі: хата як символ охорони

Обереги в архітектурі та інтер'єрі, зокрема в українському побуті, є важливим елементом, що символізує захист і охорону від злих сил, нещасть та негативних впливів. У традиційному українському домобудівництві і в оформленні інтер'єрів хати обереги часто мали форму сакральних символів, що мали не лише декоративну, але й магічну функцію. Хата сама по собі вважалася місцем, яке мало бути захищене від різноманітних небезпек, і тому на всіх етапах її будівництва, а також у її внутрішньому оформленні використовувалися різноманітні обереги [16, с. 126].

Одним з основних символів оберегів була піч, що у слов'янському світі була не тільки джерелом тепла та приготування їжі, а й сакральним місцем, яке виконувало роль «центру дому». Вона була місцем, де відбувалися важливі ритуали, де жінки доглядали за родиною і піклувалися про її благополуччя. Піч символізувала зв'язок між земним та небесним світом, між предками та нащадками. Вона охороняла дім від злих духів і негативних енергій, тому піч часто вважалася священним вогнищем, яке оберігало родину. Печі в традиційних українських хатах часто прикрашали символами, зокрема деревом життя, яке уособлювало зв'язок між усіма світом, від землі до небес [14, с. 176].

Також важливим оберегом в архітектурі та інтер'єрі була покуть – місце в хаті, яке часто розташовувалося на почесному місці. Покуть використовувався для розміщення ідолів, зокрема кам'яних і дерев'яних, що символізували родинних богів. Покуть ставало місцем, де зберігалися священні предмети, часто виготовлені з дерева, що мало символічний зміст, оскільки дерево вважалося носієм божественної сили. На покуті також розташовувалися образи предків, і це місце часто асоціювалося з оберігом, що захищав родину від злих духів.

Важливим оберегом у будинку була і двері, які часто оздоблювалися різними символами захисту, такими як зображення ока або хреста, які мали

відганяти злих духів і забезпечувати безпеку дому. Сучасні дослідження свідчать, що такі символи мали здатність змінювати енергетику простору, створюючи захисне поле навколо дому.

Крім того, у будівництві домів важливу роль відігравав вибір місця для будівництва хати. Згідно з народними уявленнями, існували певні правила, які забороняли будувати дім на місцях, пов'язаних зі смертю або небезпекою. Наприклад, не можна було будувати хату на місці старої дороги, де раніше відбувалися нещасні випадки або де ховали покійників. Це все було частиною народної магії та вірувань, спрямованих на захист від злих духів і негативних впливів [28, с. 127].

У зв'язку з тим, що обереги відігравали важливу роль у житті українців, значне місце в культурі займали декоративні елементи, які використовувалися в інтер'єрі оселі. Такі прикраси мали не лише естетичне значення, а й сакральну функцію, слугуючи захистом дому та його мешканців від негативного впливу. Для оздоблення стін, стелі та інших частин дому часто використовували зображення квітів, дерев, птахів та інших природних символів. Ці елементи мали магичну силу і символізували гармонію, родину та благополуччя. Одними з найяскравіших прикладів таких оберегів були різдвяні прикраси, які створювали особливу атмосферу свята та духовної сили.

Серед традиційних різдвяних прикрас особливе місце займав «різдвяний павук» – оберег, який виготовляли з соломи, символу родючості та добробуту. Павук мав складну геометричну конструкцію, що нагадувала всесвіт або модель гармонійного світу. Його підвішували до стелі в центрі кімнати, і вважалося, що павук здатний притягувати в дім благополуччя, злагоду та захист від злих сил. Важливо було створювати павука з чистими думками та добрими намірами, оскільки це впливало на його магичну силу [17, с. 108].

Ще одним популярним елементом були голуби – символ миру, любові та духовної чистоти. Їх вирізали з паперу або робили з тканини та підвішували у домі. Голуби асоціювалися зі святим духом і приносили в дім божественну

енергію, що особливо важливо було під час святкових обрядів. Такі прикраси не тільки мали обережну функцію, а й були свідченням тонкого художнього смаку господарів дому.

Окремо варто згадати про дідух – одну з найважливіших різдвяних прикрас. Дідух, виготовлений із колосків пшениці, жита або вівса, був символом родючості, добробуту та зв'язку з предками. Його ставили в кутку кімнати, на покуті, як знак вдячності за врожай і як оберіг для майбутнього року. Колоски дідуха мали захисну силу, а його присутність у домі під час свят символізувала мир і гармонію між поколіннями.

Такі прикраси в інтер'єрі не лише захищали дім і його мешканців, але й створювали атмосферу свята, тепла та духовного піднесення. Усі ці елементи нагадували про важливість збереження традицій, повагу до природи і зв'язок з рідною землею, що були ключовими цінностями української культури [8, с. 460].

Крім того, для оберігання дому використовували різні предмети побуту, які на перший погляд виглядали звичайними, але насправді мали глибоке символічне значення. Наприклад, посуд, столові прибори, одяг, які були спеціально оздоблені певними символами або малюнками, мали здатність відлякувати злих духів і захищати від невдач. Ці предмети служили своєрідними «щитами», що оберігали людей від небезпеки [17, с. 109].

Дім, як соціокультурний феномен, відіграє важливу роль в українському світобаченні і процесі ідентифікації, будучи однією з основних цінностей для українців. У цьому контексті метою статті є дослідження світоглядних основ формування концепту «дім» та розкриття його функціональної значущості для української людини. Реалізація цієї мети можлива лише через відхід від стандартного трактування дому як приміщення для проживання людей чи організацій [9, с. 306]. Як зазначав видатний український вчений М. Попович, для слов'янина стародавніх часів дім був не просто приміщенням, а цілим господарством, життям родини, що його створювала [6, с. 24].

Дослідження українського побуту Г. Лозко також підтверджує значення дому в житті селян. За її словами, огорожа хати в українському селі була обов'язковою для порядних господарів, і слугувала не лише функціональним, а й магічним захистом від злих сил [4, с. 327]. Традиція огорожувати дім існувала ще з язичницьких часів і виконувала функцію оберега. Сьогодні в Україні зберігається звичай закривати ворота і хвіртки після входу чи виїзду, що також є частиною оберігання сімейного простору [6, с. 24].

Важливим є також питання вшанування померлих предків. Як стверджує І. Огієнко, слов'яни вірять, що їхні померлі родичі охороняють дім і родину від лих. У цьому контексті домовику приписували захисну роль, що символізує зв'язок між поколіннями [5, с. 124]. Окрім домовика, згадується культ навій — душ померлих ворогів, які несли небезпеку, і на яких захищав дім [8, с. 462–463].

Щодо функціонального значення дому, важливим є огороження навколо нього, яке символізує захист від негативних впливів, обмежуючи світ родини від злих сил. Ворота та хвіртки часто прикрашалися символами жіночих божеств і сонячними знаками, що додавало захисту. Це підкріплюється археологічними та етнографічними дослідженнями, які вказують на домінування солярної символіки в житлових оселях [8, с. 465].

Таким чином, дім у світогляді слов'ян був не лише фізичним простором, а й сакральним центром, який організовував простір навколо себе, формуючи захищену зону для родини. Структура дому, його обрядовість та символіка мали важливе значення для відображення зв'язку між людиною та космосом [1, с. 10; 9, с. 65].

Цікавим є спостереження Т. Ців'ян, що унікальність слов'янського уявлення про дім призвела до утворення протиставлення внутрішнього та зовнішнього простору. «Оскільки дім є самодостатньою замкнутою територією в просторі, він починає сприйматися як внутрішній простір. Це відображається в тому, що опозиція всередині/зовні змінюється на дім/зовні» [9, с. 74]. У свою чергу, «зовні» охоплює ліс, поле, воду, гору та місця скупчення людей (базар,

площа), які мають особливу семантичну функцію в організації фольклорного простору. Крім того, дослідник зазначає, що опозиція внутрішнього та зовнішнього, що сформувалася у світоглядному контексті слов'янського розуміння місця дому, згодом виявилася у формі протиставлення свій/чужий. Це стало очевидним у ставленні до шлюбів із представниками інших культур чи світів. Таке ставлення було зумовлене тим, що слово «дім» від початку було пов'язане не лише з родинним простором, а й з суспільно-родовою організацією, позначаючи родину, сім'ю [1, с. 12].

У зв'язку з тим, що дім у культурі українців був одночасно «реплікою Всесвіту» і «оберегом від зла», велика увага приділялася його будівництву, особливо вибору місця для дому.

Заборона стосувалася всього, що асоціюється з наближенням до смерті. Здається, що єдиним винятком є дорога. Однак навіть дороги та перехрестя мали асоціації з нечистою силою та смертю, оскільки покійників ховали на роздоріжжях, спрямовуючи їх до «іншого дому» [5, с. 124]. Ця традиція збереглася в сучасних виразах, як, наприклад, «провести покійника в останню дорогу».

Цікаво, що образ дерева життя, часто зображений на слов'янських дерев'яних будівлях, втілював зв'язок між світом земним і небесним, виступаючи як архетип світового дерева, що поєднує три сфери буття: небо, землю та підземний світ. Певною мірою дерево життя вважалося дорогою, що поєднувала ці світи, і цей символізм мав глибоке значення в житлових приміщеннях [7]. Розподіл житла за принципом трьох світів вказує на єдність всесвіту, де стеля символізує небесний духовний світ, стіни і вікна – реальне земне життя, а підлога і поріг – межу між земним і підземним світами [4, с. 324]. Дім був своєрідним деревом життя, що поєднувало покоління та три частини світу, одночасно захищаючи родину від злих духів. Недарма люди не хочуть їхати зі своєї хати, вони поєднали покоління в своєму домі й світі.

Особливу роль в цьому контексті відіграють піч і покуть, які були священними місцями у домі. Піч, яка символізує центр родини, завжди була під опікою жінки і вважалася берегинею дому. Покуть був місцем для родинних богів та ідолів, часто зроблених з дерева, що було не лише матеріалом, а й носієм символічної сили [8, с. 236]. З часом, з приходом християнства, на місце язичницьких ідолів на покуті з'явилися християнські ікони, але навіть цей ритуал зберігав свій язичницький зміст через обряди та символіку.

Загалом, в слов'янському світогляді дім був не лише простором для життя, а й сакральним місцем, що зберігало єдність поколінь і захищало родину від злих сил, адже кожна річ у домі мала своє символічне значення. Цей зв'язок з історією, традиціями та віруваннями був особливо виражений у символіці дому, що оберігала його мешканців від небезпек [21, с. 32].

Отже, хата як об'єкт архітектури та інтер'єру в традиційному українському побуті була не лише місцем для життя, а й сакральним простором, який наповнювався оберегами, що мали захищати його мешканців від злих духів і негативних впливів. Всі ці елементи мали глибоке символічне значення, що підкріплювалося народними віруваннями та ритуалами, які передавалися з покоління в покоління.

2.2. Рушник як оберіг (символіка, функції, традиції)

Сучасне українське суспільство відзначається зростанням національної свідомості, активізацією інтересу до своєї історії та культури, а також усвідомленням важливості збереження народних традицій як частини культурної спадщини. Знищення цього духовного надбання може призвести до серйозних наслідків для нації [9].

Питання вивчення національних культурних особливостей є надзвичайно важливим і актуальним, оскільки народні традиції виконували важливу роль у вихованні і формуванні людей. Дослідження цих традицій, розуміння їх

виникнення і розвитку є основою для виховання молоді, здатної створити демократичне, гуманне суспільство.

Знайомство з народним декоративно-прикладним мистецтвом сприяє розвитку естетичного сприйняття, пошуку власного стилю, а також усвідомленню зв'язку з родом і духовними традиціями, що призводить до відродження національної культури. Для студентів це шанс брати участь у науковій діяльності та освоювати елементи наукових досліджень. Розуміння етнографічних особливостей регіону закладає основу для вивчення народних промислів і робить це вивчення більш природним і глибоким. Це також підвищує ефективність викладацької роботи, а також допомагає студентам отримати практичні навички для подальшої професійної діяльності.

Одним із основних джерел духовності українців є народна вишивка, яка відображає світогляд, віру в надприродні сили, знання і майстерність наших предків [10]. Вишиті предмети містять глибокий символічний зміст орнаментів і є важливими оберегами для українців. Серед них особливу роль займає український рушник.

Перші відомості про рушники на території України датуються кінцем X століття, де на тканині збереглися сліди вишивки. Відомо, що в XI столітті Ганна, сестра Володимира Мономаха, відкрила школу, де навчали вишивати як шляхетних, так і простих дівчат. Відтоді на дорогих тканинах почали вишивати золотими і срібними нитками, а також червоним шовком.

Рушники, як і інші види народного мистецтва – настінний живопис, кераміка, різьблені меблі та килими, досягли свого розквіту в період козацтва на Наддніпрянщині. Це було пов'язано з високим рівнем розвитку цього регіону. Родючі землі, розвинута мережа торгових шляхів і природні багатства сприяли розвитку народної культури [10].

Мова, архітектура, народне вбрання і пісенно-обрядова творчість складають основні елементи традиційної культури українців. На Чернігівщині, яка була частиною Гетьманщини, на основі орнаментів місцевих рушників

з'явився популярний кралевецький рушник (Додаток А). У середині XIX століття він набув величезної популярності і здобув визнання на місцевих ярмарках, а пізніше – на міжнародних виставках, як, наприклад, у Парижі в 1936 році, де він отримав золоту медаль. Цей рушник став відомим не лише в Україні, але й за її межами, прикрашаючи палаци європейських королів [3].

Техніка виготовлення рушників розвивалася впродовж століть, і на сьогодні народні майстри застосовують понад 100 технік вишивки та більше 20 технік ткацтва для виготовлення рушників. Це поєднує індивідуальну і колективну творчість українського народу.

Рушник завжди був важливим атрибутом українських обрядів і свят, і його символічне значення глибоко вкорінене в культурі та традиціях нашого народу. У весільних обрядах рушник відігравав одну з центральних ролей. Під час вінчання молодята ставали на рушник, що символізувало початок їхнього спільного життя. Це вважалося запорукою щастя і міцності сімейного союзу. Крім того, рушником зв'язували руки наречених, щоб підкреслити їхню згоду жити разом і допомагати одне одному впродовж життя.

У хрестильних обрядах рушник також був незамінним. Його використовували для прийняття дитини після хрещення. Вважалося, що рушник, який торкався немовляти в такий важливий момент, наділений особливою енергетикою і захищає дитину від злих сил.

Під час поховальних обрядів рушники використовували для вшанування покійного. Їх вивішували на хрестах або обв'язували довкола ікони, яка супроводжувала процесію. Вони символізували перехід душі до іншого світу та слугували своєрідним провідником для спокійного відходу людини.

Не менш важливою була роль рушника у буденному житті та святкових подіях. Його використовували для прикрашання домівок: вишиті рушники вішали над образами, що символізувало благополуччя та захист дому. Також рушник часто дарували на свята як символ побажання щастя, добра та багатства.

Кожен орнамент на рушнику мав своє значення. Наприклад, квіткові мотиви уособлювали красу та гармонію, геометричні узори слугували оберегами від злих сил, а зображення птахів символізувало щастя та злагоду. Саме тому рушник був не просто предметом побуту, а глибоким символом, який супроводжував українців протягом усього життя – від народження до останнього шляху [36, с. 103].

Навіть у сучасному житті рушник зберігає свою важливість і його використовують для прикрашання інтер'єрів, а також в обрядових церемоніях, таких як весілля або хрещення.

Отже, рушники можна поділити на два основні класи: функціональний та обрядовий. Клас функціональних рушників включає побутово-ужиткові та декоративно-інтер'єрні рушники, в той час як обрядові рушники мають свої підкатегорії: для родинних обрядів, хрестин, весіль, ритуалів і для інших випадків. Семантика рушників полягає в тому, що кожен рушник, оздоблений вишивкою, має як обрядову, так і естетичну, а також практичну функцію. Обрядові рушники зазвичай прикрашаються лише по краях, тоді як побутові рушники часто мають вишивку по всій площині [3,4].

Основна функція рушника полягає в його використанні в повсякденному житті. Наприклад, рушник, що використовувався для витирання обличчя та рук, мав назву «утиральник», а для посуду та стола використовувався «стирок».

«Утиральник» – це рушник для витирання обличчя та рук. Його назва походить від слова «утирати», що означає «витирати». Утиральники були необхідними у кожному домі і мали особливі правила використання: вранці користувалися нижнім кінцем рушника, а ввечері – верхнім. Вишивка на утиральнику часто містила солярні символи, такі як свастика чи ромби, що символізували схід і захід сонця. Вважалося, що вмивання з використанням цього рушника вранці дарує енергію для праці, а ввечері – знімає втому. У народі є приказка «утерлись і далі живемо», яка зберігає відгомони цієї обрядової функції.

Цей рушник також був символом гостинності: перед тим, як запрошувати гостя до столу, господиня клала йому на плечі чистий «утиральник» і лила на руки воду [9].

«Стирок» – рушник, що слугував для витирання столу та посуду. Назва походить від слова «стерти» чи «стирати».

«Утиральник» та «стирок» інколи прикрашали вузькою смугою орнаменту по краях, але вони відрізнялись від обрядових рушників формою та розмірами.

Декоративні рушники, такі як портретний, картинний, кілковий, настінний, виконували в основному декоративну функцію. Портретний рушник використовувався для прикрашання портретів чи фотокарток, а картинний – для оздоблення картин.

Настінний рушник – це давня українська традиція. У кожному домі, незалежно від достатку, прикрашали оселі рушниками. Вони були невід’ємною частиною домашнього інтер’єру, символізуючи не лише естетичні смаки, але й обличчя господині та сім’ї. Рушники завжди були видимими, демонструючи майстерність та працьовитість жінок.

Різні типи рушників, такі як покутник (божник), використовувались для прикрашання покуття над образами. Ці рушники були довгими і вузькими, прикрашеними рослинними орнаментами та мереживом. На них вишивалися побажання, які зверталися до Бога. Із впровадженням християнства рушники залишалися важливим елементом побуту, супроводжуючи ікони і виконуючи декоративну роль.

Особливими були рушники для дітей, наприклад, росяночки для дівчаток і грайлики для хлопчиків. Ці рушники мали специфічні орнаменти, пов’язані з природою.

Інші рушники, такі як гайтка, використовувалися для носіння дітей, а родимчик – для замотування новонародженого.

Обереги завжди відігравали важливу роль у житті українців, оскільки їхнє використання пов'язувалося з прагненням захистити себе, свою сім'ю та оселю від негараздів і злих сил. В інтер'єрі дому обереги проявлялися через різноманітні декоративні елементи, які поєднували естетику та сакральне значення. Для оздоблення стін, стелі та інших частин дому часто використовували орнаменти із зображеннями квітів, дерев, птахів, які символізували гармонію, родючість, любов і захист. Такі прикраси створювали атмосферу затишку і водночас наділяли простір магічною силою, яка слугувала захистом від злих сил та сприяла добробуту [41].

Однією з найпоширеніших різдвяних прикрас був «різдвяний павук» – складна геометрична конструкція, зроблена із соломи. Павук символізував гармонійний устрій світу і вважався потужним оберегом, який приносив у дім благополуччя, мир та злагоду. Його виготовляли з особливою обережністю, приділяючи увагу кожній деталі, адже вірили, що енергія, вкладена у створення павука, впливає на його силу. Павука підвішували до стелі в центрі кімнати, і він ставав центральним елементом святкового оздоблення.

Не менш важливим символом були голуби, які асоціювалися з миром, любов'ю та духовною чистотою. Їх вирізали з паперу або виготовляли з тканини та прикрашали оселю. Голуби символізували божественну благодать і захист. Їх особливо шанували під час свят, адже вони уособлювали надію на мир і гармонію у родині, що відповідало святковій атмосфері.

Ще одним важливим оберегом став дідух – символ родючості, добробуту та зв'язку з предками. Його виготовляли з колосків пшениці, жита чи вівса і ставили в кутку кімнати, на покуті. Дідух нагадував про вдячність за врожай і забезпечував духовний зв'язок між поколіннями. Вважалося, що його присутність у домі приносить спокій, гармонію та захист на весь наступний рік.

Окрім різдвяних прикрас, особливу роль в українській культурі відігравав рушник для хрестин (крижмо), який символізував чистоту і новий початок для немовляти. Цей рушник не лише мав естетичну цінність, але й служив

ритуальним предметом, що передавав благодать. Крижмо обирали з особливою ретельністю, адже воно вважалося першим оберегом дитини, який супроводжуватиме її у духовному житті. Усі ці обереги в інтер'єрі та обрядах формували не лише захисний бар'єр, але й підкреслювали тісний зв'язок з традиціями, природою та рідною землею [42, с. 138].

Весільні рушники мали різні варіанти: під ноги молодят, під коровай, для зав'язування рук. Кожен з них мав своє значення та символіку, що стосувалася щастя, благополуччя та єдності пари.

Такі рушники, як іконні, сватові, обиденники та поховальні, мали свої особливості у виготовленні та символізували різні етапи життя та важливі події.

Усі ці рушники розрізняються за технікою виготовлення, кольоровим рішенням та орнаментами, залежно від регіональних особливостей: подільських, поліських, київських, гуцульських та інших.

Типологія українських рушників допомагає зрозуміти їх значення як частину народного мистецтва, яка поєднує естетичну, символічну та сакральну функції. Вивчення рушників дає можливість краще оцінити їх роль у культурному спадку України.

2.3. Вишиванка: не тільки одяг, а й оберіг

Вишиванка – це не просто елемент гардеробу, а справжній символ української культури, історії та духовності. З давніх-давен вишивка в Україні мала сакральне значення, вона була своєрідним оберегом, що захищав людину від зла, хвороб і негараздів. У кожному регіоні нашої країни існують свої унікальні техніки та орнаменти, які передаються з покоління в покоління, відображаючи особливості світосприйняття українців, їхні вірування, надії та мрії.

Вишиванка завжди відігравала важливу роль у житті українців. Її носили як у будні, так і в святкові дні. Вона супроводжувала людину з самого народження і до останніх днів життя. Для немовлят вишитий одяг ставав першою

річчю, яка мала захистити від лихого ока, а для молодят – символом щастя та гармонії у шлюбі. Навіть воїни, вирушаючи на захист рідної землі, брали з собою вишиту сорочку, яку з любов'ю виготовляли матері та наречені [40, с. 217].

Особливу увагу приділяли вибору орнаментів та кольорів вишивки, адже кожен символ мав своє значення. Наприклад, ромби та квадрати символізували родючість землі, сонце та достаток. Рослинні орнаменти, такі як калина, дуб, виноград, відображали життєву силу, мудрість і єдність родини. Червоний колір асоціювався з життєвою енергією, чорний – з землею та мудрістю предків, синій – з небесами та духовною чистотою. Орнаменти могли також розповідати історії, відображати життєвий шлях людини та її приналежність до певної місцевості (Додаток В).

Вишиванка була не лише оздобленням, але й справжнім оберегом. Вважається, що власноруч вишита сорочка має особливу силу, адже майстриня вкладає в неї свою любов, тепло та добрі побажання. Недаремно в народі кажуть, що вишивка – це молитва без слів. Кожен стібок, кожен візерунок – це частинка душі майстра, яка оберігає того, хто носить цю вишиванку (Додаток Б).

Перші згадки про вишивку можна знайти ще у працях давньогрецьких істориків, однак встановити, хто саме вперше втілював у ній красу природи, емоції та любов до рідного краю, практично неможливо. Однією з причин цього є недовговічність тканини, через що наука позбавлена можливості точно визначити момент зародження цього мистецтва. Тому дослідники змушені ґрунтуватися на припущеннях та здогадах. Проте археологічні знахідки, свідчення літописців і записи мандрівників свідчать, що мистецтво вишивання на теренах сучасної України існує з прадавніх часів. Його розвиток ніколи не припинявся, адже народ зберігав свої традиції, передаючи майстерність з покоління в покоління.

Археологічні відкриття підтверджують давність і розповсюдженість звичаю оздоблювати одяг вишивкою. Наприклад, у селі Мартинівка на Черкащині було знайдено скарб VI століття нашої ери. Серед інших артефактів

тут виявили срібні пластини із зображеннями чоловіків у широких сорочках, прикрашених вишивкою на грудях. Подібний одяг носили українські селяни ще кілька століть тому. Крім того, орнаменти, що зустрічаються у сучасних вишивках, перегукуються з символікою трипільської культури. Давньогрецький історик Геродот також описував, що скіфи – мешканці Причорномор'я – прикрашали свої вбрання вишитими елементами [39, с. 54].

Пам'ятки вишивки, датовані X–XIII століттями, свідчать про високий рівень розвитку цього мистецтва. Композиції вишивок містили антропоморфні, зооморфні, рослинні та геометричні мотиви. Відомо, що у часи Київської Русі художню вишивку надзвичайно цінували. Так, у XI столітті княжна Анна-Янка – донька київського князя Всеволода і сестра Володимира Мономаха – заснувала школу у Києві, де дівчат навчали вишивати золотими та срібними нитками. Дружина князя Рюрика Ростиславича – Анна – також була відома своїми вишитими роботами. Археологічні розкопки в Києві, Галичі, Шаргороді та інших містах виявили залишки розкішних гаптованих тканин, що свідчить про широке поширення цього мистецтва.

Завдяки талановитим майстрам візантійська культура значно вплинула на розвиток українського мистецтва, однак у вишивці збереглася її самобутність. Зустріч двох цивілізацій не була односторонньою: українська культура теж збагатила візантійську спадщину. Відродження національної культури у XVI–XVII століттях сприяло розвитку мистецтва вишивки. Практично у кожному домі ткали полотно, шили з нього одяг, а вишиті візерунки ставали його окрасою. У XVIII столітті мистецтво вишивання починає активно розширювати свої межі [37, с. 138].

З часом традиції вишивки зазнавали змін, проте вона не втратила своєї значущості. У XX столітті, особливо під час радянських репресій, українська вишиванка стала символом спротиву та національної ідентичності. Вона допомагала зберегти самобутність нашого народу, попри всі заборони та утиски. Сьогодні ж вишиванка набуває нового звучання: вона не лише частина

культурної спадщини, а й важливий елемент сучасної моди, який можна побачити на світових подіумах та в гардеробах відомих людей.

Українці з гордістю носять вишиванки у різних куточках світу, відзначаючи День вишиванки та популяризуючи рідну культуру. Сучасні дизайнери поєднують традиційні мотиви з сучасними тенденціями, створюючи унікальні колекції одягу, які користуються популярністю далеко за межами України. Вишиванка стала своєрідним кодом нації, що об'єднує українців у різних куточках світу, нагадуючи про їхні корені та духовні цінності.

На Поліссі й досі можна знайти будинки, прикрашені рушниками, вишитими подушками, скатертинами, серветками, фіранками та порт'єрами. Усі ці елементи декоративно-прикладного мистецтва є невід'ємною частиною традиційного оздоблення селянських осель [10, с. 10 – 12].

В українських селах вишивка ніколи не втрачала популярності. Під час свят, весіль, новосіль, хрестин оселі прикрашали рушниками, скатертинами, вишитими доріжками. Жінки прагнули мати гарну сорочку, блузу чи сукню, оздоблену візерунками.

З настанням незалежності України у 1990-х роках вишиванки набули ще більшої популярності. Вони стали невід'ємним елементом святкових заходів, державних урочистостей, шкільних свят, а також частиною сучасної моди. Традиційні мотиви поєдналися з модерновими елементами, що зробило український одяг особливо привабливим. У той період багато жінок самостійно шили та вишивали одяг для своїх дітей у національному стилі.

Сьогодні мода на українське продовжує зростати, а інтерес до вишивки не згасає. Вишиванка стала не просто одягом, а символом культури, патріотизму та національної ідентичності. Процес створення вишивки – це не лише майстерність, а й натхнення, що переростає у мистецтво, здатне дарувати справжню красу. Як писав класик: «Ми працюємо любимо, що в творчість перейшла».

Українські вишивки славляться витонченістю та різноманітністю швів – дослідники нараховують понад 85 технік виконання. Вишивкою оздоблюють не лише одяг, а й предмети побуту: рушники, скатертини, серветки, занавіски, покривала тощо. Це мистецтво не лише зберігає культурну спадщину, а й допомагає передавати її наступним поколінням. Воно виховує національну свідомість, формує гордість за власне коріння та є потужним засобом збереження ідентичності [14, с. 90].

Таким чином, українська вишивка – це не просто декоративне мистецтво, а глибока культурна традиція, що відображає духовний світ українського народу. Гармонія кольорів і символічних узорів у вишитих орнаментах є відображенням національного менталітету, збереженням історичної пам'яті та джерелом натхнення для майбутніх поколінь.

Вишивка – це не просто елемент одягу, а частина культурної спадщини, що передається з покоління в покоління. Саме завдяки їй українці зберегли свою ідентичність, мову, віру та звичаї, попри всі труднощі та випробування історії [1].

На думку Л. Гавриленко, «національний одяг – це вище поняття, ніж одяг регіональний. Якщо місцевий одяг репрезентує собою тільки одну частину України, якусь провінцію, то національний – всю Соборну Україну, націю! Під чужинецьким пануванням наш народ зберіг національний одяг – як символ, пронесений через всі вікові страждання й утиски, які довелося зазнати від окупантів. У цьому факті проявився здоровий народний інстинкт. Національний одяг, мова, віра та звичаї – все це надійний захист від національного занепаду» [1, с. 74].

«Натомість вишиванка – це будь-який одяг, декорований вишивкою. Це і сорочка (як традиційна, так і сучасна), і блузка, і сукня, і спідниця. Саме через оздоблення такий одяг отримав назву «вишиванка». На відміну від традиційної сорочки вишиванку прикрашали не лише геометричними, а також авторськими візерунками, абстрактними та рослинними орнаментами» [4].

Протягом століть український одяг, у тому числі й вишиванки (жіночі та чоловічі), набували нових деталей, характеру орнаментів, колориту. Як пише Т. Ніколаєва, «...високий мистецький рівень, емоційна насиченість яскраво відбивають світогляд, естетичні уподобання, саму психологію українського народу. Це самобутнє явище посідає визначне місце не тільки в національній, а й у європейській та загалом світовій культурі» [2, с. 5].

Науково-педагогічні праці вчених О. Потапенка та В. Кузьменко (переконують у тому, що український народ глибоко шанував і шанує вишиванки, зберігав і береже їх, передавав і передає на сучасному етапі життя частку своєї майстерності, знань, душі дітям, онукам, правнукам. «Це був і оберіг, і глибокий символ приналежності до свого родоводу, світлих душ, пам'яті та любові. Недаремно народна мудрість твердила: «Рукава як писанка, а личко як маків цвіт», «Як мати рідненька, то й сорочка біленька», «Як неділя, то й сорочка біла» [3, с. 38].

Таким чином, можна констатувати, що починаючи із X–XI ст. і до нашого сьогодення українська вишиванка виступає феноменом як у музичній, так і художній творчості. Вона впевнено крокує від минулого до сучасності, відома майже у всіх куточках світу – це унікальний код до серця кожної доброї людини.

Таким чином, вишиванка – це не просто одяг, а символ єдності, сили, традицій і любові до рідної землі. Вона несе в собі величезну історичну та духовну спадщину, яка єднає покоління, наділяє людей силою та оберігає від негараздів. Саме тому вишиванка залишається невід'ємною частиною української культури, яка надихає та продовжує жити у серцях українців.

2.4. Ікона як оберіг у домогосподарствах

Ікона здавна відігравала важливу роль у житті українців, будучи не лише предметом релігійного поклоніння, а й духовним та символічним оберегом домогосподарства. У традиційному українському житті вона займала центральне місце, ставала невід'ємною частиною побуту і культури. Ікони передавалися з

покоління в покоління, зберігаючи у собі пам'ять про предків, їхню віру та благословення.

В українських хатах ікони зазвичай розміщували в так званому «червоному кутку» – найпочеснішому місці оселі, яке завжди було добре освітлене і прикрашене рушниками. Це місце вважалося священним, а сама ікона слугувала осередком духовності родини. Саме під нею благословляли молодят перед шлюбом, підносили молитви під час хвороб і труднощів, з нею зустрічали новонароджених і проводжали покійників в останню путь [43, с. 30].

Особливе значення мали ікони, написані вручну або освячені в монастирях і храмах. Їм приписували особливу силу, здатність захищати родину від негараздів, злих духів та ворожих сил. Часто ікону брали із собою в поле, на війну чи в дорогу, щоб вона слугувала оберегом і допомагала у важких обставинах.

Ікони могли мати різне призначення і значення. Деякі з них були універсальними, а інші використовувалися в певних ситуаціях або мали особливу символіку [29, с. 108].

- Ікона святого Миколая Чудотворця – її найчастіше розміщували в хатах як покровителя мандрівників, захисника родини та помічника у скрутних ситуаціях. Вважалося, що він допомагає в справах господарства, береже від природних лих і дарує благополуччя.
- Ікона святої Параскеви-П'ятниці – її часто мали вдома жінки, оскільки вона вважалася покровителькою домашнього затишку, шлюбу та материнства.
- Образ Архангела Михаїла – цей образ уособлював силу і перемогу над злом, тому його розміщували в оселях для захисту від нечистої сили.
- Домашні іконостаси – у заможних родинах ікони не обмежувалися однією чи двома. У «червоному кутку» могли бути зібрані

цілі іконостаси – кілька ікон, розміщених разом у певному порядку, що символізували єдність родини з Богом.

Ікони виконували роль не лише духовного центру оселі, а й потужного оберега. Вірили, що вони захищають дім від грому, блискавок, пожеж, хвороб, нечистої сили і навіть пристріту. Під час бурі чи грози господарі хати ставили ікону на підвіконня або у дверний отвір, щоб вона відганяла стихію.

Перед тим, як зайти в новий дім, господарі спершу заносили ікону і тільки потім – усе інше. Вважалося, що таким чином дім наповнюється Божим благословенням і в ньому запанує гармонія. Перед виїздом у далеку дорогу люди зверталися до ікони з молитвою, щоб подорож пройшла безпечно [30, с. 58].

Українці з великою шаною ставилися до сімейних ікон, оскільки вони вважалися не просто релігійними образами, а справжніми хранителями родини, її історії та духовного зв'язку з предками. Ікони були невід'ємною частиною кожного дому, і їхня присутність символізувала Боже благословення та захист. У кожній оселі вони займали почесне місце, а старші члени родини часто пояснювали молодшому поколінню їхнє значення, розповідаючи про історію ікон, їхню силу та чудеса, які з ними пов'язували.

Сімейні ікони передавалися з покоління в покоління, стаючи своєрідним духовним мостом між минулим, теперішнім і майбутнім. Вони були не просто витвором мистецтва чи елементом декору, а священним предметом, який об'єднував усіх членів родини, незалежно від того, де вони знаходилися. Вважалося, що такі ікони накопичують силу молитви, захисту та Божої благодаті. Чим довше ікона перебувала в родині, тим більшою вважалася її енергетична та духовна міць. Люди вірили, що вона вбирає в себе всі молитви, виголошені перед нею, і завдяки цьому має здатність оберігати членів родини навіть на відстані [31, с. 238].

Особливо важливим було передавання ікон молодій парі, яка створювала нову сім'ю. Такий подарунок символізував благословення на щасливе, міцне і гармонійне подружнє життя. Часто це були ікони, які передавалися від батьків

або дідусів і бабусь, що робило їх ще ціннішими. Разом з іконою молодятam передавали мудрість, родинні традиції та побажання добробуту. Якщо ж молодій сім'ї дарували нову ікону, її обов'язково освячували у храмі, щоб вона стала справжнім оберегом їхньої оселі.

Якщо ікона зберігалася у родині довгі роки, її не можна було просто викинути або спалити, адже це вважалося великим гріхом і зневагою до святині. Ікони потребували шанобливого ставлення навіть тоді, коли вони старіли, зношувалися чи псувалися. У таких випадках їх не залишали напризволяще і тим більше не викидали на смітник. Люди вважали, що навіть зношена ікона продовжує нести у собі святість і силу, тому її потрібно належним чином «провести» на спочинок.

Якщо ікона втрачала свій первісний вигляд, її передавали до церкви, де священник міг вирішити її подальшу долю – або реставрувати, або зберігати в храмі як реліквію. Деякі люди віддавали такі ікони до монастирів, де вони продовжували служити духовній справі. Якщо ж ікону не можна було відновити, її закопували у святому місці – найчастіше біля храму, каплички або на церковному кладовищі. Іноді її закопували у власному дворі або в саду, вибираючи для цього місце під деревом чи біля квітника, щоб вона залишалася під Божим покровом.

Таке шанобливе ставлення до ікон зберігається й сьогодні. Попри сучасні технології та зміни в суспільстві, українці продовжують берегти сімейні ікони, передаючи їх дітям і онукам. Вони залишаються не просто символом віри, а справжнім духовним спадком, який нагадує про коріння, традиції та силу молитви, що захищає рід і наповнює дім Божою благодаттю.

Попри зміни в суспільстві та спосіб життя, традиція шанування ікон як оберегів не зникла. Вони досі є невід'ємною частиною українських осель, незалежно від релігійних переконань їхніх мешканців. Деякі люди обирають ікони за традицією предків, інші – через естетичну красу або особисту віру [32, с. 110].

Сьогодні ікони можна побачити не лише в будинках, а й у автомобілях, на робочих місцях, у лікарнях та навіть у військових казармах. Вони продовжують служити символом захисту, благословення та духовної підтримки, надаючи відчуття внутрішнього спокою та впевненості.

Ікона як оберіг у домогосподарствах – це не просто релігійний атрибут, а важливий елемент духовної культури українців. Вона несе в собі багатовікову історію, віру в захист вищих сил і традиції предків. Від найдавніших часів і до сьогодення ікони залишаються вірними супутниками українських родин, оберігаючи їх від зла, нещастя і негараздів, даруючи мир, спокій та Божу благодать [31, с. 248].

Отже, ікона в українських домогосподарствах – це не просто релігійний атрибут, а справжній оберіг, що символізує захист, благословення та духовну спадщину родини. Вона передається з покоління в покоління, накопичуючи силу молитви та віри, і є невід'ємною частиною сімейної традиції. Особливо важливими є старовинні ікони, які вважаються найсильнішими, оскільки вони зберігають пам'ять про предків і несуть у собі їхні молитви.

Українці з давніх-давен ставилися до ікон із глибокою пошаною та трепетом. Ікона була не просто релігійним зображенням, а живим символом духовного захисту, зв'язку з Богом, із предками, зі священною історією народу. Її місце – у найпочеснішому куточку хати, зокрема в «святomu кутку», де збиралася вся родина на молитву, де просили здоров'я, добра, миру і благополуччя. Ікони часто передавалися з покоління в покоління як надзвичайно цінна реліквія. Вони зберігали в собі не тільки святість образу, а й родинну пам'ять, благословення предків, їхню віру й надію. З часом кожна така ікона обростала історіями, легендами, а в деяких родинах навіть вважалася чудотворною.

Особливого значення надавалося правильному ставленню до ікон. Якщо ікона псувалася – її ні в якому разі не можна було викидати або зневажити. Віруючі люди з належною повагою приносили її до храму, де священник міг

провести спеціальний обряд. Іншим способом було поховання ікони у святому місці – під деревом, біля каплиці чи джерела. Цей обряд мав сакральне значення, адже вважалося, що навіть ушкоджена ікона продовжує нести в собі частку благодаті, і до неї не можна ставитися як до звичайного предмета. Такий глибокий ритуал підкреслює наскільки щирою, цілісною та відповідальною була духовність українців.

У сучасному світі, попри швидкий розвиток технологій та зміну ціннісних орієнтирів, традиція збереження ікон у сімейному просторі не втратила своєї актуальності. Ікони досі займають почесне місце в оселях – як на полицях, так і на стінах, у невеликих хатках і великих квартирах. Вони є невід’ємним елементом багатьох українських свят – від хрещення до весілля, від освячення житла до проводів у далеку дорогу. Люди, як і раніше, звертаються до ікон у пошуках підтримки, моляться перед ними у складні моменти, дякують за допомогу й просять захисту.

Сімейна ікона стала чимось більшим, ніж просто атрибут побожності – вона перетворилася на символ родинної єдності, духовної безперервності й культурної тяглості. Через неї покоління українців відчують свою спорідненість не лише з близькими, а й з усім народом, із історією та вірою, що допомагає зберігати силу духу, витримку та внутрішню цілісність навіть у найскладніші часи. Ікона – це джерело втіхи, моральної опори, спокою, яке завжди поряд. Її образ допомагає знаходити правильні рішення, не втрачати надії та зберігати любов у серці.

РОЗДІЛ 3. ОБЕРЕГИ В УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ТРАДИЦІЯХ

3.1. Обереги в армії: історія використання

Обереги здавна відігравали важливу роль у житті наших предків, адже вони символізували захист від злих сил. Найчастіше їх пов'язували з такими могутніми стихіями, як вода і вогонь. Вода мала здатність очищувати, змиваючи все нечисте, тоді як вогонь спалював зло, знищуючи його безслідно. Сонце також вважалося важливим символом оберегів, адже, доки воно світить, темні сили не мають влади. Згідно з повір'ями, нечисть з'являється лише з настанням темряви, тому багато захисних предметів мали округлу або трикутну форму, що відображало їхню здатність боротися зі злом.

Наші предки наділяли обереги особливими знаками, які слугували захистом як для людини, так і для її житла. У ті часи, коли одяг ще не був настільки поширеним, аби на ньому можна було вишивати символи оберегів, люди використовували татуювання. Сьогодні ж цю функцію виконують різні прикраси, наприклад, сережки, які за своєю формою нагадують замкнене коло. Не менш важливими є й головні убори, такі як вінки та обручі, адже вони не лише слугують окрасою, а й мають оберігати від поганих сил.

Обереги в армії завжди відігравали важливу роль у захисті воїнів. З давніх-давен люди вірили, що магичні символи, предмети та ритуали здатні оберігати бійців від поранень, смерті та невдач у бою. Кожен народ мав свої унікальні військові обереги, які могли бути у вигляді амулетів, татуювань, спеціальних написів на зброї чи броні, а також предметів, які солдати носили з собою [33, с. 18].

В українській військовій традиції обереги використовували ще в часи Київської Русі. Давньоруські воїни носили на шиї срібні та бронзові обереги у вигляді трипільських знаків, берегових хрестів, коловратів та зображень божеств, що символізували силу, захист і удачу. Окрім цього, особливу популярність мали мечі та бойові сокири, на яких майстри вигравіювали магичні

символи або імена власників, що, за віруваннями, робило зброю потужнішою та захищало її власника.

Козацька доба також була надзвичайно багатою на різноманітні обереги, які слугували не лише символами віри, а й особистим захистом від усякого зла – як матеріального, так і духовного. Запорозькі козаки, знані своєю непереможною мужністю, військовою майстерністю та глибокою релігійністю, приділяли велику увагу обереговим практикам. Одним із найпоширеніших серед них був натільний хрестик – індивідуальний християнський оберіг, який не знімали навіть у бою. Він був знаком особистої віри й захисту від смерті. Окрім того, козаки нерідко носили з собою мініатюрні ікони, зокрема образи Покрови Пресвятої Богородиці – своєї небесної покровительки, якій вони традиційно довіряли охорону життя і перемогу.

Обереги були присутні й на козацькій зброї. На шаблях, ножах, рушницях часто можна було побачити викарбувані або вигравірувані написи з короткими молитвами, біблійними віршами, магічними символами чи особистими заклинаннями-зверненнями до вищих сил. Такі елементи вважалися не просто декоративними – вони надавали зброї особливої «сакральної» сили, перетворюючи її на інструмент справедливої боротьби та божественного правосуддя.

Серед усіх елементів традиційного козацького вбрання особливе місце займав пояс. Це був не просто предмет одягу, а важливий символічний та магічний атрибут. Вважалося, що пояс оберігає людину від зовнішнього зла, тримає купу «життєву силу» – енергію, яка розтікається тілом, і водночас не дає нечистій силі проникнути всередину. Поясувалися навіть спеціальні обряди його зав'язування – за годинниковою стрілкою, тричі, із внутрішнім зверненням до сил, що охороняють. У народній магії пояс ототожнювався з колом, замкнутим простором, який недоступний ворогу. Тому козаки не знімали пояса навіть уночі, вважаючи, що під час сну людина є найбільш вразливою до темних сил. Втрата

пояса сприймалась як небезпечний знак, що свідчив про загрозу для душі чи навіть життя.

У багатьох випадках пояс виготовляли з особливими прикметами: з червоної вовни – для посилення життєвої енергії; з вплетеними хрестиками чи слов'янськими символами – для додаткового захисту; зі срібною застібкою – як талісман від проклять і зурочення. Бували й пояси, вишиті молитвами або знаками-оберегами, які зберігалися в родинах як реліквії й передавалися з покоління в покоління. Таким чином, пояс в уявленні козаків був не просто елементом вбрання, а справжнім магічним щитом, який охороняв тіло, душу й долю воїна на кожному кроці його життєвого шляху.

Під час Першої та Другої світових воєн солдати різних армій також використовували обереги. Українські вояки, які служили в лавах УПА, носили невеликі образки, вишиті рушнички або ладанки, які передавали їм матері чи кохані дівчата. Вважалося, що такі обереги мають особливу силу, адже зроблені з любов'ю та вірою. Деякі воїни навіть шили у підкладку своєї військової форми клаптики тканини з вишитими молитвами або символами захисту.

Досліджуючи фалеристичну спадщину української національно-визвольної боротьби ХХ століття, важливо звертати увагу на світлини військових формувань того часу. На багатьох фотографіях можна помітити незвичні для армії відзнаки, виготовлені з бісеру.

У спогадах ветеранів та архівних матеріалах згадуються такі артефакти, як бісерні кокарди з тризубом, орден "За хоробрість" Українських січових стрільців і пам'ятна відзнака "Галицький Хрест" Української Галицької Армії. У музейних і приватних збірках знайдено світлини, що демонструють ці вироби на військовій формі бійців від Січових стрільців 1916 року до вояків УПА 1949 року. Також виявлено сімейну фотографію 1930-х років, де зображена аналогічна відзнака. Дослідникам пощастило знайти не лише світлини, а й самі зразки цих виробів [27, с. 38].

Усі знайдені відзнаки мають подібні характеристики: однакові розміри, схожий спосіб виготовлення та кріплення на одязі. Це дало підстави припустити, що вони мали не лише декоративне, а й символічне значення. Етнографічні дослідження довели, що ці прикраси називали "вісьорок".

Котильйон являв собою нагрудну прикрасу у вигляді п'ятикутника з різними обрисами. Його створювали переважно з бісеру, використовуючи техніку тканини, що дозволяло формувати візерунки з геометричних та рослинних мотивів, а також додавати ініціали власника.

На початку XX століття серед молоді Галичини побутувала традиція "котильйонових забав". Дівчата виготовляли прикраси у вигляді квітів чи сердець і вручали їх хлопцям як запрошення на танець. Чоловіки, отримавши такий подарунок, мали пригостити дівчину солодощами. Крім того, котильйони використовували як декоративні підвіски для кишенькових годинників або навіть у вигляді чоловічих краваток [25, с. 143].

З часом котильйони стали символічними сувенірами, що набули особливого значення серед українських військових формувань. Вони поширилися під різними назвами – котильйон, кутальйон, вісьорик – на Західному Поділлі, Опіллі, Гуцульщині й Буковині. Виготовлені руками коханих, матерів чи дружин, вони ставали своєрідними оберегами для воїнів.

Перший знайдений котильйон, що зберігався у приватній колекції, належав бійцеві дивізії "Галичина". Його виготовила наречена перед відправкою солдата на фронт. Інший котильйон належав воякові УПА і був створений його дружиною як оберіг від ворожих куль. У колекціях також є котильйони з ініціалами "Х.Ж." і написом "УНР", а також виріб з написом "Тячів" із Музею народознавства у Львові.

На історичних світликах можна побачити воїнів із цими відзнаками. Особливо цінним є фото вояка Легіону Українських січових стрільців, який носив котильйон разом із пам'ятними відзнаками та військовими персями.

Серед пізніших знімків – фото 1949 року, де молодий повстанець Славко Пилипчук має котильйон на поясі(Додаток Ж).

Усі ці знахідки свідчать про важливе місце бісерних котильйонів у військовій традиції українських визвольних змагань. Ці вироби не лише підкреслювали національну ідентичність, а й мали особливий захисний зміст для тих, хто боровся за незалежність України у першій половині ХХ століття [27].

Сучасна українська армія також не відмовляється від традиції носити обереги. Воїни Збройних Сил України часто беруть із собою маленькі іконки, натільні хрестики, браслети з національною символікою або плетені шеврони з береговими знаками. Окрім того, велику популярність мають червоні або синьо-жовті нитки на зап'ясті, які символізують захист і силу. Волонтери та родичі часто передають військовим вишиті рушники, обереги-ляльки-мотанки та спеціальні оберегові нашивки на форму, які містять патріотичні та сакральні символи .

Ще одним важливим елементом захисту для сучасних воїнів є татування. Багато військових набивають на тіло зображення тризуба, козацького хреста, мечів, ангелів чи навіть слів молитви. Такі символи слугують не лише способом самовираження, а й потужними оберегами, які, за віруваннями, додають сили та оберігають від небезпеки.

Один із найдавніших і найпопулярніших оберегів – це браслети. Вони символізують сонце завдяки своїй круглій формі. У наші дні браслети бувають різноманітних стилів, кольорів і матеріалів. Особливу популярність набули синьо-жовті браслети, які стали поширеними під час російсько-української війни. Вони не лише відображають національну ідентичність, а й виконують захисну функцію [23, с. 43].

Серед давніх символів-оберегів особливе місце займають косі хрести. Вони нагадують дерев'яні палички, якими в давнину розпалювали вогонь, а вогонь, як відомо, здатен знищувати темні сили. Окрім того, обереги нерідко мають вигляд трикутників. У деяких старовинних будівлях Черкащини,

наприклад у Другій музичній школі, можна побачити колони у вигляді стріли. Цей елемент символізує блискавку, яка очищає простір і нейтралізує зло. Вода, що також є потужним захистом, часто зображувалася на посуді, особливо на глечиках, де вона зберігалася. Люди вірили, що вода може змити будь-яку нечисть.

Ще одним давнім оберегом є лялька-мотанка. Її особливість у тому, що вона створюється без жодного вузлика, що надає їй особливої магічної сили. Для виготовлення таких ляльок використовують нитки, спрядені за допомогою веретена. Важливо, що процес створення нитки відбувається у напрямку руху сонця. Лялька-мотанка не має обличчя, що захищає її від можливих негативних впливів. Це суттєво відрізняє її від ляльок вуду, які, навпаки, використовувалися для нанесення шкоди.

Оберегами також слугують нитки з вузликами, які носять на зап'ясті у вигляді браслетів. Така традиція сягає глибокої давнини. Колись вузлики зав'язували на нитках, аби «запечатати» хворобу або позбутися болю. Це свідчить про те, що сучасні обереги мають прадавнє коріння [22, с. 34].

Таким чином, традиція використання оберегів у військовій справі пройшла крізь століття й досі залишається актуальною. Вони не лише виконують символічну функцію, а й допомагають воїнам відчувати підтримку рідних, зберігати бойовий дух і віру у власну непереможність.

3.2. Народні обереги у військовій культурі: роль символів захисту

Обереги здавна відігравали важливу роль у житті воїнів, оскільки вважалося, що вони наділені магічними властивостями, здатними захистити людину від небезпеки, поранень та смерті. У різних культурах світу існували специфічні предмети, які виконували роль символів захисту, і військова традиція України не була винятком. Українські воїни протягом століть носили обереги, які могли мати як релігійне, так і суто магічне значення. Важливу роль відігравали як традиційні предмети – натільні хрести, іконки, вишиті рушники,

так і спеціально виготовлені знаки-обереги, що передавалися від рідних перед відправленням на війну [34].

У період Київської Русі та раніше, коли вірування слов'ян мали політеїстичний характер, захисні символи використовувалися воїнами для збереження життя під час бою. Традиційно носили амулети, виготовлені з металу або кістки, які містили зображення язичницьких богів – Перуна, Велеса або Дажбога. Найпоширенішими були срібні або бронзові підвіски-обереги у формі меча, сокири чи зооморфних фігур. Також важливим елементом захисту були рунічні символи, нанесені на зброю чи обладунок. Воїни вірили, що меч із нанесеним знаком Перуна матиме магічну силу та завдаватиме нищівних ударів ворогу.

З часом, коли Київська Русь прийняла християнство, військові обереги почали змінюватися. На зміну язичницьким амулетам прийшли натільні хрестики та іконки із зображенням святих воїнів – Юрія Змієборця, архангела Михаїла, святого Теодора Стратилата. Їх носили як під латами, так і на грудях, вважаючи, що вони оберігають від ворожого меча та допомагають у битві.

Козацька епоха принесла новий етап у використанні військових оберегів, оскільки вірування і традиції українського воїнства поєднували в собі як язичницькі, так і християнські елементи. Козаки глибоко вірили у вищі сили та їхній вплив на життя і смерть, тому захист через символи й обереги був для них невід'ємною частиною повсякдення. Кожен воїн мав при собі особистий талісман, який міг бути пов'язаний із його родиною, походженням або особистою вірою. Обереги виконували не лише захисну функцію, а й підтримували бойовий дух, нагадуючи воїнам про їхню місію та зв'язок із предками [20, с. 142].

Поширеними були обереги, вишиті на одязі, особливо на сорочках. Орнаменти, які наносилися під час вишивки, мали глибоке сакральне значення. Наприклад, ромби, спіралі, зигзаги та хрестоподібні символи вважалися захистом від лихих сил, а червоний та чорний кольори найчастіше

використовувалися для підсилення оберегового впливу. Вишита сорочка була не просто елементом одягу – вона символізувала особистий панцир воїна, який мав охороняти його від ворожої зброї та негативної енергії. Матері чи дружини перед походом дарували воїнам вишиті рушники, які також вважалися талісманами удачі та захисту.

Окрему роль відігравали вузликові обереги – нитяні браслети або тасьми, на яких зав'язувалися спеціальні вузли. Кожен вузол символізував певний рівень захисту або оберігав від конкретних загроз, наприклад, від куль, шабельних ударів чи навіть поганого ока. Деякі козаки носили на зап'ястях або на шії спеціальні червоні нитки, які мали оберігати від зурочень.

Одним із найважливіших символів захисту для козаків була їхня зброя, зокрема шабля. Воїни вірили, що добре заговорена або освячена зброя не підведе у битві й служитиме своїм господарям вірно. На лезах шабель часто можна було побачити гравіювання або викарбувані молитви, серед яких найпоширенішими були звернення до архангела Михаїла, святого Юрія Змієборця чи просто короткі заклики до Бога. Деякі шаблі прикрашали особливими символами триєдиності, зображеннями хрестів чи іншими сакральними знаками. Також козаки наносили на клинки особливі рунічні знаки або символи, які передавалися від покоління до покоління й мали значення магічного захисту.

Крім того, поширеним було носіння мішечків із заговореною землею, освяченим ладаном або шматочком святої тканини. Такі амулети могли передаватися в родині з покоління в покоління або виготовлятися спеціально перед походом. Вони мали подвійне значення: з одного боку, захищали від лиха, а з іншого – слугували зв'язком із рідною землею, нагадуючи воїну, за що він воює. Деякі козаки брали із собою жменьку землі з рідного краю, яку клали в чоботи або зашивали у підкладку одягу, вважаючи, що вона охоронятиме їх від смерті на чужині [24, с. 318].

Серед популярних козацьких оберегів були й металеві підвіски у вигляді списів, хрестів або місяця. Такі амулети мали язичницьке коріння, але згодом

християнство адаптувало їх до нової традиції. Наприклад, срібний хрест із гравіюванням вважався особливо сильним оберегом, оскільки поєднував християнську символіку з віруваннями предків. Також існували персні-обереги, на яких вибивали магічні знаки або релігійні символи.

Не менш важливим був і сам процес освячення зброї та оберегів. Перед походами козаки відвідували церкви, де священники освячували їхнє спорядження. Іноді перед битвами проводилися спеціальні обряди благословення, під час яких гетьман або кошовий отаман звертався до Бога з молитвою про перемогу та захист для війська.

Таким чином, козацька доба відзначалася глибокою вірою в силу оберегів, які поєднували в собі магічні, релігійні та традиційні елементи. Козаки використовували вишитий одяг, талісмани, заговорену зброю та освячені предмети, вважаючи їх важливою частиною свого військового життя. Ці символи допомагали не лише у фізичному захисті, а й у духовному зміцненні, додаючи воїнам впевненості у своїй непереможності.

Під час національно-визвольних рухів ХХ століття, особливо серед вояків УПА, активно використовувалися традиційні обереги. Одним із таких символів був вишитий рушник, який матері або наречені передавали бійцям. Цей рушник символізував зв'язок із домом, захист рідних сил і нагадування про те, що їх чекають. Також популярними були власноруч виготовлені обереги, серед яких – хрестики, вирізані з дерева, бісерні підвіски, нашивки із зображенням Тризуба або інших українських символів [27].

Особливої уваги заслуговують іконки-обереги, які були поширені серед військових формувань. У радянській армії обереги офіційно не визнавалися, але воїни часто ховали маленькі іконки під одягом або вшивали в кишені. Вони вірили, що ці святині рятуватимуть їх від куль та мін.

Сьогодні українські військові також звертаються до традиції носіння оберегів. Військовослужбовці, які беруть участь у бойових діях, часто отримують від рідних різноманітні захисні символи: вишиті нашивки, срібні

підвіски з тризубами, освячені хрестики. Волонтери та капелани передають бійцям іконки та невеликі молитовники, які воїни носять у кишенях або під бронежилетами.

Збереглася також традиція носіння мотанок – маленьких ляльок-оберегів, які роблять вручну та освячують молитвами. У деяких підрозділах поширені браслети з червоної нитки, які, за народними віруваннями, захищають від злого ока.

У багатьох школах України учні беруть активну участь у підтримці захисників, виготовляючи для воїнів ЗСУ різноманітні обереги. Ця ініціатива має не лише символічне значення, а й психологічну підтримку для військових, адже кожен талісман наповнений щирими побажаннями, вірою у перемогу та теплом дитячих сердець. Такі обереги стають своєрідним містком між поколіннями, відроджуючи давню традицію захисту воїнів через народні символи [25].

Учні створюють різні види оберегів, використовуючи традиційні та сучасні техніки. Серед найпоширеніших – вишиті обереги. Діти власноруч вишивають маленькі серветки, хустинки чи нашивки, використовуючи традиційні орнаменти, які символізують силу, мужність і захист. Найчастіше вишивають червоними і чорними нитками, додаючи хрестики, трикутники, зірки та інші сакральні символи.

Популярними є також вузликові обереги, які мають давню історію. Це браслети або тасьми, сплетені з ниток синього і жовтого кольору – кольорів українського прапора. Кожен вузол у такому браслеті зав'язується з побажаннями здоров'я, сили, повернення додому живими. Вважається, що вузли на нитках утворюють енергетичний захист для воїна (Додаток Д).

Ще одним важливим оберегом є ангелики з тканини, ниток або фетру. Діти вирізають фігурки ангелів, прикрашають їх символічними елементами та вкладають записки з побажаннями й молитвами. Такі обереги символізують невидиму охорону для військових, що надає їм віри та підтримки в складні моменти (Додаток Е).

Окрім цього, школярі виготовляють ляльки-мотанки, що здавна вважалися захисними символами. Такі ляльки роблять без обличчя, щоб вони не вбирали в себе погану енергію, а натомість ставали оберегами від зла. Їхні руки можуть бути складені у формі молитви, що ще більше підсилює їхнє духовне значення (Додаток Є).

Не менш популярними та значущими є дерев'яні обереги – маленькі, але символічно надзвичайно потужні підвіски, які створюються у формі сердець, тризубів, козацьких хрестів, соняшників та інших знаків, що мають глибоке національне, духовне й культурне значення. Такі вироби зазвичай виготовляють із міцних порід дерева – дуба, ясена або вишні, оскільки ці дерева вважаються носіями сили, витривалості та довголіття. Вибір символів не є випадковим: серце – це вічний образ любові, життя та доброти; тризуб – державний символ України, знак волі, незалежності й багатовікової боротьби; козацький хрест – елемент духовного спадку, що асоціюється з героїзмом та захистом, а соняшник – традиційний український символ сонця, надії й миру. Ці знаки, нанесені на дерев'яну поверхню методом випалювання або різьблення, втілюють зв'язок людини з природою, прадавніми віруваннями та сучасною патріотичною ідентичністю.

Особливої цінності ці обереги набувають тоді, коли вони зроблені руками дітей – учнів шкіл, вихованців творчих гуртків чи просто небайдужих маленьких українців. У кожен із таких оберегів вкладено не лише тепло дитячих долонь, а й щиру молитву, добрі побажання, уявлення про добро і справедливість, а головне – віру в перемогу та мир. Для воїнів, які отримують ці обереги, це не просто дерев'яна прикраса – це талісман із душею. Він стає джерелом натхнення, підтримки, внутрішньої сили, нагадує про родину, домівку, про народ, який чекає їхнього повернення і вірить у них усім серцем.

Кожен із таких символічних виробів перетворюється на емоційний місточок між фронтом і тилом, між воїном і дитиною, між боротьбою і надією. Коли борець тримає в руках дерев'яну підвіску у формі серця чи соняшника, він

відчуває, що не сам, що поруч з ним – ціла країна, яка молиться за його життя, дякує за його відвагу і чекає з перемогою. Це дає неоціненну моральну силу, витримку у найважчі моменти й внутрішню впевненість, що боротьба не даремна. Саме тому дерев'яні обереги – це не просто естетичні вироби, а справжні духовні щити, які зігрівають душу і зміцнюють дух.

Таким чином, обереги залишаються важливим елементом військової культури, поєднуючи у собі давні вірування та сучасні традиції. Вони символізують не лише захист від небезпеки, а й духовну підтримку воїнів, зміцнюючи їхній бойовий дух і нагадуючи про зв'язок із рідними.

ВИСНОВКИ

Розглянувши проблему українських оберегів як феномену народної культури, можна зробити наступні висновки.

Аналіз історичних джерел свідчить, що обереги здавна відігравали ключову роль у житті українців. Їхнє походження сягає ще дохристиянських часів, коли люди вірили у силу природних та магічних символів, які могли захистити від злих духів, негараздів і хвороб. Згодом, з приходом християнства, язичницькі традиції почали переплітатися з новими релігійними віруваннями, що сприяло еволюції оберегів. Так, окрім традиційних символів Сонця, Місяця, Дерева життя, що мали магічне значення, почали використовувати натільні хрестики, іконки, молитви та освячені предмети. У різні історичні періоди обереги змінювали свою форму та функціональне призначення, пристосовуючись до культурних та соціальних змін, але їхня основна мета – захист людини – залишалася незмінною.

Українські обереги поділяються на кілька основних груп, кожна з яких має свою специфіку. Натільні обереги (хрестики, ладанки, амулети) завжди носилися на тілі як захист від зла та хвороб. Домашні обереги (підкови, рушники, дідухи) мали на меті охороняти житло від злих сил. Обереги-оберегові ляльки (мотанки) слугували символами родинного благополуччя та достатку. Обереги, пов'язані з одягом (вишивка, пояси, стрічки) не лише прикрашали, а й виконували захисну функцію. Природні обереги (рослини, каміння, вода, вогонь) використовувалися в обрядах та ритуалах. Кожен із цих видів мав свої характерні особливості: наприклад, вишивані обереги містили сакральні символи, кольори та візерунки, що мали захисне значення, а мотанки виготовлялися без обличчя, щоб не втрачати свою магічну силу.

Символіка оберегів базується на глибоких віруваннях українського народу. Сонце, що часто зустрічається у вишивці та різьбленні, символізує життя, силу і достаток. Хрест є поєднанням язичницьких і християнських уявлень про захист і духовну гармонію. Дерево життя уособлює зв'язок між

поколіннями та нескінченність буття. Кінь, птахи, риба використовувалися як символи родючості, удачі та свободи. Кольори також мали важливе значення: червоний – захист і енергія, чорний – земля і стабільність, білий – чистота і святість, синій – спокій і гармонія. Використання цих символів у побутових предметах, одязі, будівлях і навіть у військовій атрибутиці відображало глибоку духовність українців і їхню віру в силу знаків та оберегів.

У традиційному суспільстві обереги виконували різні функції. Вони використовувалися у побуті для охорони житла (обереги на дверях, вікнах, над вогнищем), захисту дітей (вузликові ляльки, намиста) та господарства (освячені предмети у стайнях, зернових коморах). В обрядах їх застосовували під час весіль, народжень, похоронів, щоб забезпечити гармонію і захист у важливі моменти життя. У духовному житті вони допомагали підтримувати зв'язок із предками, відвертати злі сили, залучати благополуччя. Військові обереги, такі як вишиті хустки, підвіски, дерев'яні хрести, часто супроводжували козаків, січових стрільців та сучасних воїнів, створюючи додатковий психологічний захист.

Сучасний світ переживає відродження інтересу до національних традицій, і обереги стали важливою частиною цієї тенденції. Вони активно використовуються у моді (вишитий одяг, прикраси з етнічними символами), дизайні (декорування осель обереговими елементами), мистецтві (створення ляльок-мотанок, сувенірної продукції). Велике значення мають обереги у сучасній військовій культурі: діти та дорослі виготовляють амулети для військових, нагадуючи про зв'язок поколінь та історичну тяглість українських традицій. Важливим аспектом є також їхня роль у духовному житті – обереги стали популярним атрибутом релігійних свят, церемоній та благодійних акцій.

Важливим завданням сьогодення є збереження та поширення знань про обереги серед молодого покоління. Освіта та просвітництво відіграють ключову роль у цьому процесі – організація виставок, майстер-класів, етнографічних досліджень допомагає поглибити розуміння історичної та культурної цінності

оберегів. Велике значення має популяризація через засоби масової інформації, соціальні мережі, видавництва, що дозволяє донести важливість традицій до широкої аудиторії. Крім того, співпраця з музеями, культурними установами, етнографами сприяє систематичному дослідженню і збереженню автентичних оберегів.

Обереги є важливою частиною української культурної спадщини. Вони не лише відображають вірування та традиції наших предків, а й відіграють важливу роль у сучасному суспільстві. Їхня символіка, функції та вплив на повсякденне життя свідчать про глибоку духовність українського народу та його прагнення зберегти ідентичність. Відродження та популяризація оберегової культури сприяє укріпленню національної свідомості, підтримці воїнів, духовному збагаченню та передачі традицій майбутнім поколінням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Балущок В. Ініціації українців та давніх слов'ян. Київ: Генеза, 2016. 263 с.
2. Бичко, Ада Корнійвна. Українська ментальність. Джерела становлення / А. К. Бичко. Київ : Освіта України, 2014. 196 с.
3. Богодиста Н. О. Вишиванка - втілення поваги та любові до української традиції. Мистецтво української вишивки – життєдайне джерело творчості, присвячена пам'яті Героя України, Заслуженого майстра народної творчості України В.С. Роїк: матеріали наук.-практ. конф., (м. Полтава, 25-26 вересня 2014 р). Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2014. С. 168-172.
4. Богомолець, О. В. Рушник як сакральний символ української культури. Культурологічна думка, 11, 2017. С. 102–111. URL :https://www.culturology.academy/wp-content/uploads/KD11_Bohomolets.pdf (дата звернення: 13.03.2025)
5. Боева Н. І. Національні святині українського народу : година спілкування для учнів 3 – 4 класів. Вихователю ГПД. Усе для роботи. 2017. № 1. С. 20–22.
6. Борисенко В. Жіночі весільні чини в традиційній обрядовості українців // Народна культура українців: життєвий цикл людини. Історико- етнологічне дослідження у 5 т. Т. 3: Зрілість: Жіноцтво, жіноча субкультура / [наук. ред. М. Гримич]. Київ: Дуліби, 2012. С. 161–164.
7. Варивончик, А. В. Історичний шлях оздоблення вишивкою традиційного українського вбрання. Мистецтвознавчі записки, 40, 2021. С. 3–9. DOI :<https://www.doi.org/10.32461/2226-2180.40.2021.250309> (дата звернення: 17.04. 2025).
8. Гавриленко Л. А. Криниця: посібник з українського народознавства Запоріжжя : Просвіта, 2001. 160 с.
9. Гаєвська Т. Традиційна звичаєвість українців кінця ХІХ – початку ХХ століття : монографія. Київ: Інститут культурології НАН України, 2012. 376 с.

10. Гамалія, К. М., & Безугла, А. І. (2023, 14–15 квітня). Інформаційне кодування вишивки рушників Полісся, Поділля та Полтавщини. В Перші Таранушенківські читання. Харківська державна академія дизайну і мистецтв. Дерево життя. С. 6 – 12.
11. Гуменна, Докія. Благослови, мати! : казка-есей. Нью-Йорк : Слово, 1966. 265 с.
12. Добровольська Л.Н., Чорновіл В.О. Національно-патріотичне виховання молодших школярів – пріоритетний напрям діяльності педагогів: Навчально-методичний посібник. Черкаси: Видавництво комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», 2016.140 с.
13. Дрешпак В.М. Знаки та символи в державному управлінні: монографія. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2010. 338 с.
14. Кара-Васильєва Т. В. Заволокіна А. О. Українська народна вишивка. Київ: Думка, 1996. 90 с.
15. Колісніченко, В. Символи держави і народу. Школа патріотичного виховання. Позакласний час. 2015. № 1. С. 5–8.
16. Кононенко, Олексій Анатолійович. Українська міфологія. Зброя, ритуали, обереги / О. А. Кононенко. Харків : Фоліо, 2020. С.126
17. Куліш Ю.О. Поняття символу: символи українській культурі. Науковий вісник. Серія «Філософія». Харків: ХНПУ, 2015. Вип. 45 (частина II). С. 106-110.
18. Лановик М.Б. Розвиток концептів «символ», «архетип» і «міф» у теоретико-літературних дослідженнях науки про переклад. Вісник Житомирськ. держ. ун-ту ім. І. Франка. 2005. № 22. С. 150–155.
19. Література й історія : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (17–18 листопада 2022 р.) / редкол. : Н. В. Горбач (відп. ред.), В. М. Ніколаєнко (ред.-упоряд.), І. М. Бакаленко (техн. ред.) та ін. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2022. 370 с.

20. Лукашенко, Тетяна. Українські обереги своїми руками.: Віват ; Аргумент принт, 2015. 224 с.
21. Люба моя Україна. Свята, традиції, звичаї, обряди, прикмети та повір'я українського народу / [упоряд.] М. Н. Шкода. Київ : Кристал Бук, 2016. 543 с. : іл. (Українознавство: історія, традиції, свята, народна мудрість).
22. Люба моя Україна. Свята, традиції, звичаї, обряди, прикмети та повір'я українського народу / [упоряд.] М. Н. Шкода. Київ : Кристал Бук, 2016. 543 с.
23. Маковій, Гарафіна. Наші обереги : [народознавчі розвідки]. Чернівці : Факел Марії, 2013. 369 с.
24. Міфи України : за книгою Георгія Булашева "Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях" / ред. Ю. Буряк. Київ : Довіра, 2006. 383 с.
25. Народ у народних святах: матеріали одного села : [звичаї, традиції, обереги] / збір., упоряд., склад. Г. Маковій. Чернівці : Факел Марії, 2014. 511 с.
26. Народні символи та обереги України: роль у формуванні ментальності людини : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, Білоцерківський краєзнавчий музей, 10-11 листопада 2011 р. / Київська обласна державна адміністрація, Управління культури і туризму, Білоцерківський краєзнавчий музей ; ред.: Л. М. Діденко, В. А. Коломієць. Біла Церква, 2011. 154 с.
27. Ніколаєва Т.О. Історія українського костюма. Київ, Либідь. 1996.176
28. Ніколаєва, Анна Володимирівна. Вірування у повсякденному житті українців (кінець ХХ-початок ХХІ ст.) . Харків : Харківський приватний музей міської садиби, 2009. 95 с.
29. Обереги Полтавщини: збірка пісень. Полтава, 2007. 1 CD-ROM.
30. Осадча О. Образ-ікона української хати. Мистецтвознавство'07(2): Науковий збірник. Львів: СКІМ, 2007. С. 101–108.
31. Осадча О. Походження української хатньої ікони // Наукові дослідження – теорія та експеримент'2009: матеріали четвертої міжнародної науково-

практичної конференції (м. Полтава, 18–20 травня 2009 р.). Полтава: ІнтерГрафіка. 2009. Т. 4. С. 58–62.

32. Осадча О. Трансформація української хатньої ікони // Мистецтвознавство'09: Науковий збірник. Львів: СКІМ, 2009. С. 239–248.

33. Осадча О. Українська хатня ікона XVIII – XX ст. як наукове дослідження // Мистецтвознавство'07(1): Науковий збірник. Львів: СКІМ, 2007. С. 105–114.

34. Островська Т. О. Знаки. 155 стародавніх українських вишивок. Київ: «Соняшник», 1992. 70 с.

35. Пахолко С., Мартин О. Котильйон – відзнака-оберіг українських вояків (1916–1950-ті рр.) // Військово-історичний альманах. 2006. № 2 (13).

36. Просяник, Іван. Українські предвічні вірування : ключі від Раю-Ирію. Львів : Априорі, 2021. 99, [1] с. : 107 вкл. л. кол. іл., портр.

37. Родинні обереги підгородян : спогади, вірші / уклад. П. М. Бабець. Павлоград : Арт Синтез-Т, 2019. 103 с.

38. Скляренко, Валентина Марківна. Українські традиції і звичаї : українська етнографія, народні вірування, традиції, звичаї, обрядовий календар, свята, обереги : для дітей середнього шкільного віку. Харків : Бібколектор, 2015. 319 с.

39. Стафійчук, Орест. Книга порад карпатського мольфара. Київ : Самміт-книга, 2014. 200 с.

40. Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку : наук. зб. / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, Нац. акад. мистецтв України, Ін-т культурології ; за заг. ред., [упоряд.] В. Г. Виткалова. Рівне. Вип. 22. 2016. 302 с.

41. Українська міфологія та культурна спадщина : міфологічні уявлення, вірування, обряди, легенди та їхні відлуння у фольклорі і пізніших звичаях українців, братів-слов'ян та інших народів / автор О. А. Кононенко. Харків : Фоліо, 2011. 716 с.

42. Українська сорочка: цікаві факти та відмінності від вишиванки. URL:

<https://ukrainky.com.ua> (дата звернення: 17.04.2025)

43. Українські традиції / упоряд. О. В. Ковалевський. Харків : Фоліо, 2011. 576 с.
44. Українські традиції та звичаї / голов. ред. О. В. Красовицький. Харків : Фоліо, 2015. С. 30.
45. Шевцов, Василь Юхимович. Оберіг. Міфи і легенди Ук-Ра-їни. Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2010. 276 с.
46. Ярещенко, Артур Петрович. Земле, моя всеплодющая мати... : нариси з історії української культури. Харків: Прапор, 2010. 296 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Кролевецький рушник <https://honchar.org.ua/collections/detail/2362#gallery>

Додаток Б

Вишиванка старовинна (Полтавщина)

Додаток В

Вишиванка як унікальний код краю. Від Луганська до Львова –
особливості вишиванок кожного регіону

<https://vsviti.com.ua/ukraine/43776>

Додаток Г

Котильйон: <https://candy-yarn.com.ua/ua/a498285-kotilon-bisera-shemy.html>

Додаток Д

Сучасне використання оберегів у військовій справі

Додаток Е

Ангелики або пташки з тканини, ниток або фетру

<http://school3.ck.ua/oberegi-dlya-vo%D1%97niv-zsu/>

Додаток Є

Ляльки-мотанки – обереги для воїнів ЗСУ

<https://rug.rv.ua/index.php?newsid=128>

Додаток Ж

Котильйон: давня українська прикраса